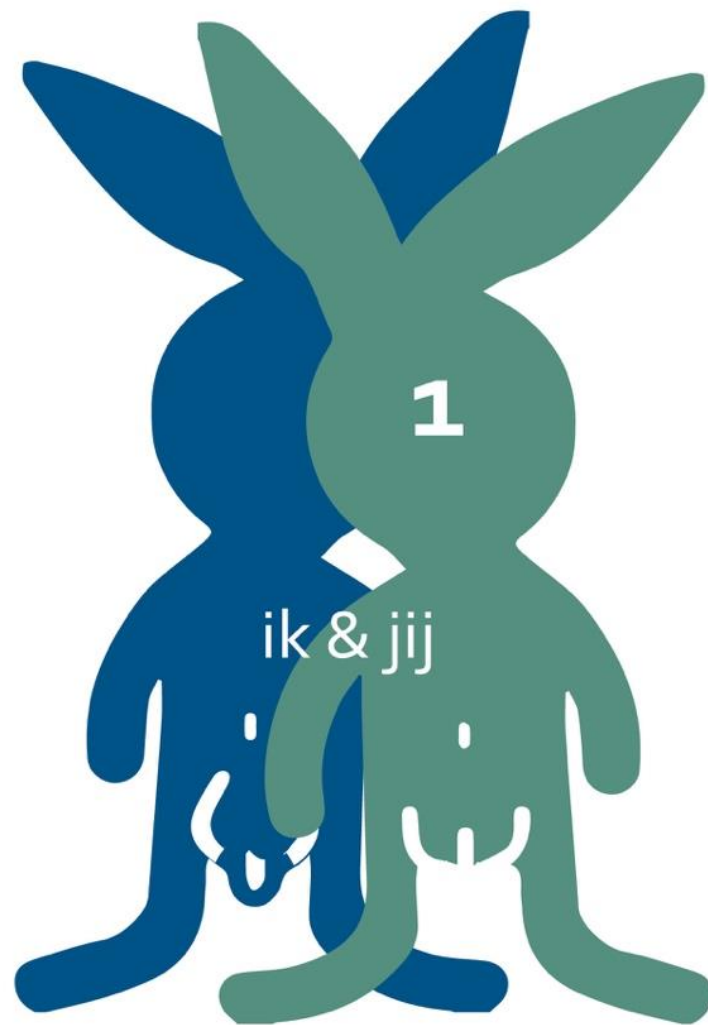

LEERDOELEN per THEMA

1.1. Ik ben mezelf

Wie je bent is moeilijk uit te leggen. Want wie je *bent* is niet hetzelfde als wat je *kunt*: als je goed kunt springen, ben je dan een springer?

Wie je bent heeft te maken met je eigenschappen. Een eigenschap is iets wat heel erg bij jou hoort: het is eigen. Een eigenschap van water is dat het vloeibaar is, een eigenschap van vuur is dat het is. Wat zijn jouw eigenschappen?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling herkent zichzelf als uniek en kan vertellen wie hij/zij is (naam, leeftijd).	De leerling kan laten zien wat hij/zij leuk vindt of graag doet.	De leerling kan met behulp van zelf gekozen plaatjes iets over zichzelf vertellen.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan een eigenschap van zichzelf en van een ander benoemen.	De leerling kan tenminste vier persoonlijke eigenschappen benoemen, zowel makkelijke als moeilijke.	De leerling kan zich met instructies verplaatsen in (de eigenschappen van) een klasgenoot.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan het effect benoemen dat één van haar/zijn eigenschappen op een ander kan hebben.	De leerling kan benoemen hoe hij/zij één van haar/zijn eigenschappen inzet als er een probleem is .

1.2. Ik houd (niet) van....

Je kunt houden van dingen (om te eten, te doen of te zien) en je kunt houden van mensen en dieren. Wat is het verschil?

Je kunt een hekel hebben aan dingen, aan dieren en mensen. Hoe ga je daarmee om?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan benoemen van wat en wie hij/zij houdt.	De leerling kan vertellen of laten zien wat (en waar) hij/zij voelt als hij/zij van iets of iemand houdt.	De leerling snapt dat je ook wel eens boos kan zijn op iemand van wie je houdt en dat iemand van wie je houdt ook wel eens boos kan zijn op jou.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan aangeven wie de mensen zijn van wie hij/zij houdt en daarbij ook gradaties aangeven van 'houden van'.	De leerling herkent en benoemt gevoelens die horen bij houden van en een hekel hebben aan.	De leerling kan gradaties benoemen tussen 'houden van' en 'een hekel hebben aan'.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan aangeven wat de dingen zijn waar hij/zij niet van houdt als iemand deze met en/of tegen hem/haar doet.	De leerling kan een compliment geven en ontvangen.

1.3. Ik kan (nog niet) en ik wil (niet)...

Als je voor het eerst op een fiets stapt, kun je nog niet fietsen. Fietsen leer je door te oefenen, er iets voor te doen. Ben je trots omdat je kunt fietsen of omdat je goed hebt geoefend?

Als je voor het eerst naar een ander land gaat, dan versta je de mensen in dat land niet en zij verstaan jou niet. Als je langer in een land bent of er vaker komt, dan ga je de taal steeds een beetje beter verstaan en gaan andere mensen jou ook verstaan. Je leert de taal en daar moet je hard voor werken.

Wat *kun* je leren en wat *wil* je leren?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan een aantal dingen benoemen die hij/zij goed kan en (nog) niet zo goed kan.	De leerling kan iets benoemen wat hij/zij kort geleden heeft geleerd.	De leerling kan iets benoemen wat hij/zij nog niet kan en graag wil leren.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling maakt met hulp een stappenplan voor het leren van een nieuwe vaardigheid.	De leerling kan vaardigheden benoemen die hij/zij wel kan, maar niet wil uitvoeren en vaardigheden die hij/zij wel wil, maar niet kan uitvoeren.	De leerling kan benoemen hoe hij/zij later wil leven en wat hij/zij later wil worden.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kent het verschil tussen wensen en behoeften en kan benoemen wat kinderrechten zijn.	De leerling kan benoemen wat haar/zijn toekomstdromen zijn en hoe zij/hij die dromen wil waarmaken.

1.4. Mijn gezin en familie

Ouders, broertjes, zusjes, oma, opa's, ooms en tantes, neefjes en nichtjes. Je gezin en je familie!

Een familie is groter dan een gezin. Maar de ene familie is veel groter dan de andere. Sommige familieleden zie je vaak en andere alleen soms. Soms spreek je dezelfde taal of talen, soms niet. Soms vier je samen feest, maar welke feesten vier je? Hoe zit dat bij jou?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan benoemen wie er deel uitmaken van het eigen gezin.	De leerling kan benoemen wie hij/zij kent van de eigen familie.	De leerling kan benoemen of laten zien welke activiteiten hij/zij onderneemt met belangrijke gezins- en familieleden.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling weet wie er deel uitmaken van haar/zijn familie.	De leerling kan benoemen of laten zien welke familieleden dichtbij haar/hem staan, geografisch en emotioneel.	De leerling kan iets vertellen over iemand die hij/zij mist of verloren heeft.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan een klasgenoot interviewen over familie en daarna vertellen over de familie van de klasgenoot.	De leerling kan benoemen hoe haar/zijn ideale gezins- en familiesituatie er uit ziet als hij/zij volwassen is.

1.5. Mijn vrienden

Vrienden zijn belangrijk. Het is leuk om met vrienden te spelen. Vrienden vertrouwen jou en jij vertrouwt je vrienden. Je kunt elkaar alles vertellen. Met vrienden kun je eerlijk delen: om de beurt op het klimrek of op de computer, ieder even veel koekjes of snoepjes.

Wat is vriendschap voor jou? Hoe maak je vrienden en hoe blijf je vrienden? Is het makkelijk of moeilijk om vrienden te maken?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan vertellen of laten zien wat hij/zij doet met een vriend/vrienden.	De leerling kan vertellen of laten zien wat hij/zij voelt voor een vriend (of over vriendschap).	De leerling snapt dat vriendjes verschillen van elkaar en dat je met de één andere dingen doet dan met de ander.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kent manieren om vrienden te maken.	De leerling kan iets vertellen over geven en nemen in een vriendschap.	De leerling kan benoemen wat je kunt verwachten van vrienden (en wat vrienden van jou kunnen verwachten).

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan benoemen wat een vriend voor haar/hem bijzonder maakt.	De leerling kan de vragen stellen die hij/zij heeft rondom vriendschap en relaties.

1.6. Verliefd!

Verliefd zijn hoort bij het leven. Wat voel je als je verliefd bent? Je hart klopt wat sneller als je iemand ziet die je heel erg leuk vindt. Je voelt vlinders in je buik of je kunt alleen nog maar denken aan die ene die je zo lief vindt. Hoe ga je om met gevoelens van verliefdheid? Vraag je verkering, ga je iemand versieren? En hoe zit dat als je eenmaal in de puberteit bent?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling weet hoe je je kunt voelen als je verliefd bent.	De leerling weet dat mensen die veel van elkaar houden met elkaar kunnen trouwen.	De leerling kan het begrip 'verliefd' toepassen op situaties waarin je iemand heel erg lief of leuk vindt.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling weet dat je verliefd kunt worden op een meisje of een jongen en dat het niet uitmaakt of je zelf een meisje of een jongen bent.	De leerling kan het begrip verkering gebruiken.	De leerling kent manieren om een jongen of een meisje te versieren.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8

De leerling weet wat er (fysiek en emotioneel) gebeurt in de puberteit en kan daar open over communiceren.	De leerling kan openlijk praten over lichamelijkeid, intimiteit en seksualiteit.
--	--

2.1. Mijn gevoelens

Soms ben je blij, boos, bang of verdrietig; soms heel erg en soms een beetje, maar altijd voel je wat je voelt ergens in je lijf.

Soms voel je dingen twee dingen tegelijk: je bent blij dat je broertje een weekend weggaat zodat jij het rijk alleen hebt, maar je mist je broertje ook. Je bent boos dat je moeder niet naar je komt kijken bij voetbal, maar je bent ook verdrietig omdat ze ziek is. En soms weet je niet goed wat je voelt: je buik doet een beetje raar, je hart klopt iets sneller, je zegt dingen die je helemaal niet meent.

Wat is er aan de hand?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling herkent de vier basisemoties bij zichzelf: boos, blij, bang, verdrietig (de leerkracht benoemt).	De leerling herkent de vier basisemoties en geeft aan waar in haar/zijn lijf deze emoties worden gevoeld (de leerling benoemt zelf).	De leerling herkent de emoties 'verbazing' en 'walging' en kan deze benoemen.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling herkent de emoties 'trots' en 'schaamte' en kan deze koppelen aan een situatie of gebeurtenis.	De leerling herkent de emoties 'jaloezie' en 'bewondering' en kan deze koppelen aan een situatie of gebeurtenis.	De leerling herkent de emotie 'verlegen' en kan deze koppelen aan een situatie of gebeurtenis.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling herkent de gevoelens 'hoop' en 'wanhoop' en kan deze koppelen aan een situatie of gebeurtenis.	De leerling weet wat er gebeurt als hij/zij verdrietig is en hoe hij/zij ermee kan omgaan.

2.2. Jouw gevoelens

Hoe merk je dat iemand heel boos of verdrietig is? Hoe zie je dat iemand blij is of bang? De gevoelens van een ander voel je niet in jouw lijf, maar je kunt ze vaak wel zien aan het lijf van die ander. Je ziet gevoelens in iemands ogen, in de gezichtsuitdrukking of in de lichaamshouding en soms in allemaal tegelijk. Hoe lees je het lijf van iemand anders? Hoe houd je rekening met wat je ziet?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling herkent de vier basisemoties en kan de gezichtsuitdrukking ervan imiteren.	De leerling herkent de vier basisemoties bij anderen en weet hoe zij/hij daarop kan reageren.	De leerling herkent vergelijkbare emoties en kan deze in lichaamshouding imiteren.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan vertellen waar volgens haar/hem de emotie bij een ander vandaan komt.	De leerling begrijpt dat een ander andere dingen kan voelen dan zij/hij zelf.	De leerling begrijpt dat een verschil in emoties kan leiden tot misverstanden of conflicten.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet wat een schuldgevoel is en hoe hij/zij daarmee kan omgaan.	De leerling weet wat pesten is en (h)erkent de (onveilige) gevoelens die voortkomen uit (digitaal) pesten.

2.3. Waarom voel ik me zo?

Blij, boos, bedroefd, bang, beschaamd, trots, eenzaam, jaloers. Het zijn allemaal gevoelens. Soms voel je er eentje en soms voel je er meer tegelijk. Waarom voel je wat je voelt? Waar word je boos of verdrietig van? Wat maakt je trots of beschaamd? Voor wie of wat ben je bang? Waar word je blij van? Kunnen je gedachten je gevoelens beïnvloeden?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling begrijpt dat je blij, boos, bang of verdrietig bent door een gebeurtenis.	De leerling benoemt waarom hij/zij soms blij, boos, bang of verdrietig is.	De leerling benoemt waarom een ander blij, boos, bang of verdrietig is en waar een ander van walgt.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling benoemt wat haar/hem gelukkig maakt.	De leerling benoemt waarom hij/zij soms gefrustreerd is.	De leerling snapt dat hij/zij soms niet weet wat hij/zij voelt en waarom hij/zij dat voelt.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet dat je elkaar soms niet begrijpt en dat je miscommunicatie samen moet oplossen.	De leerling weet dat hij/zij de eigen gedachten, gevoelens en daden kan aansturen met het stemmetje in haar/zijn hoofd.

2.4. Een beetje heel erg

Je kunt een beetje blij, boos, bang of bedroefd zijn, maar ook heel erg. Om te weten wat je moet doen, is het belangrijk om te weten of je iets een beetje voelt of juist heel erg.

Hoe doe je dat en hoe laat je dat aan anderen merken?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan onderscheid maken tussen prettige en nare gevoelens.	De leerling kan van prettige en nare gevoelens aangeven of deze een beetje prettig/naar zijn of (heel) erg prettig/naar.	De leerling herkent vergelijkbare emoties en kan met behulp van een gevoelsthermometer aangeven hoe heftig de emotie is.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan gevoelens bij een ander nuanceren met behulp van een gevoelsthermometer (groen/rood).	De leerling kan gevoelens bij zichzelf nuanceren met behulp van een gevoelsthermometer (groen/geel/oranje/rood).	De leerling kan op de gevoelsthermometer bij elke kleur aangeven waaraan hij/zij deze intensiteit herkent.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan op de gevoelsthermometer bij elke kleur aangeven waaraan een ander deze intensiteit kan herkennen.	De leerling weet wat gender betekent en kan aangeven waarin hij/zij zich een beetje of heel erg meisje of jongen voelt.

2.5. Per ongeluk en expres

Sommige dingen doe je per ongeluk en andere dingen doe je expres.

Als je iets per ongeluk doet, was het niet je bedoeling. Is het erg als je iemand per ongeluk pijn doet? Wat doe je als je iemand per ongeluk pijn hebt gedaan?

Als je iets expres doet, was het wel je bedoeling. Is het erg als je iemand expres pijn doet? Wat doe je als je iemand expres pijn hebt gedaan?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling herkent het verschil tussen per ongeluk en expres.	De leerling 'maakt het weer goed' als hij/zij per ongeluk iets kapot maakt of iemand pijn doet.	De leerling kan vertellen of hij/zij iets expres of per ongeluk heeft gedaan.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling maakt onderscheid tussen wat iemand doet en wat iemand bedoelt.	De leerling kan een compliment geven en ontvangen.	De leerling kan excuses aanbieden voor de onbedoelde effecten van haar/zijn daden.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet dat hij/zij 'nee' kan zeggen tegen groepsdruk.	De leerling weet wat zelfvertrouwen is en kan benoemen wat maakt dat hij/zij op zichzelf vertrouwt.

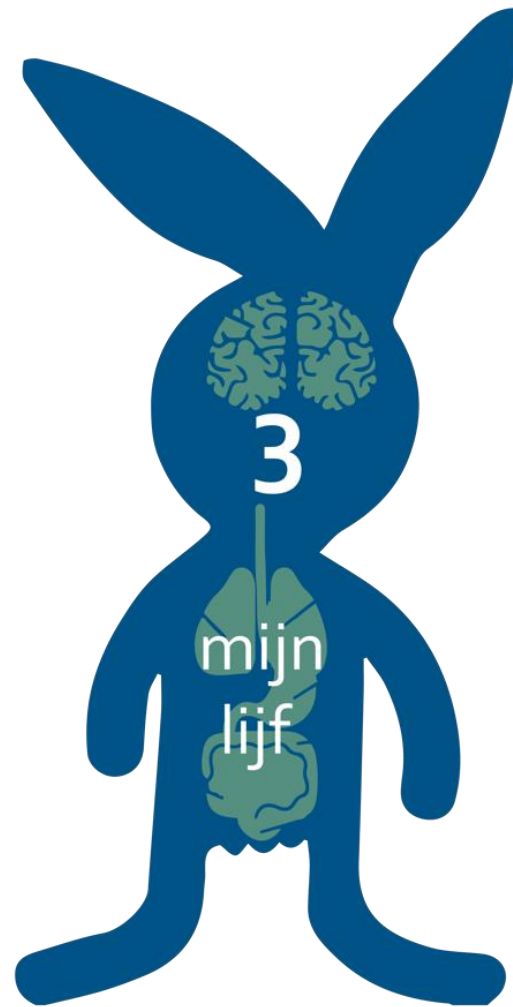
2.6. Mijn gevoelens de baas

Als emoties hoog oplopen, doe je soms dingen waar je later spijt van hebt. Je gaat heel hard huilen, je loopt weg, je slaat iemand of je maakt iets kapot. Hoe zorg jij ervoor dat jij de baas bent over je emoties?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling herkent heftige emoties.	De leerling vraagt hulp aan de leerkracht als hij/zij heftige emoties ervaart.	De leerling geeft met een knijpertje op de gevoelsthermometer op tijd aan als hij/zij heftige emoties ervaart.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling heeft twee strategieën die hij/zij kan gebruiken als de gevoelsthermometer op oranje staat.	De leerling kiest of verzint met behulp van het PeTOS-ijsje vier doe-strategieën voor het reguleren van haar/zijn emoties.	De leerling kiest of verzint met behulp van het PeTOS-ijsje vier denk-strategieën voor het reguleren van haar/zijn emoties.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling gebruikt positieve gedachten om piekeren tegen te gaan.	De leerling kan helpende gedachten en niet-helpende gedachten van elkaar onderscheiden en voor verschillende situaties in beeld brengen welke gedachten haar/hem sturen.

3.1. Mijn lijf van buiten

Je lijf is van jou. Maar het is niet van jou zoals je fiets van jou is. Je fiets kun je wegzetten. In de schuur of in het fietsenrek. En dan ga je zelf naar binnen. Maar je lijf kun je niet zomaar ergens achterlaten. Het gaat altijd met je mee. Je lijf is niet zomaar iets dat je hebt. Je *bent* je lijf.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling wijst bij zichzelf de verschillende lichaamsdelen aan als hier naar gevraagd wordt, inclusief de geslachtsdelen.	De leerling benoemt verschillende lichaamsdelen en kent de lichamelijke verschillen tussen meisjes en jongens.	De leerling herkent en benoemt functies van verschillende lichaamsdelen.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling benoemt (de functie van) ogen, oren, mond en neus aan de hand van hij/zelf waarneemt.	De leerling kan vertellen of laten zien hoe zijn/haar lichaam een ander kan beïnvloeden (geluid, geur, beweging, kleur).	De leerling benoemt verschillen en overeenkomsten tussen het eigen lichaam en dat van een ander.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling heeft inzicht in de relatie tussen uiterlijk en innerlijk en kan keuzen maken over het eigen uiterlijk.	De leerling herkent stereotype beelden over vrouwen en mannen en kan eigen vooroordelen corrigeren.

3.2. Mijn lijf van binnen

Je lijf heeft ook een binnenkant: een kant die je niet ziet, maar wel kunt voelen. Wat gaat er naar binnen in je lijf, en wat gaat er naar buiten? Is er van binnen wel eens iets kapotgegaan of iets dat pijn doet? Denk aan botbreuken, groeipijn, spierpijn, buiten adem zijn (pijn in je longen), hartkloppingen, buikpijn. Als je bang bent of heel erg schrikt, gaat je hart heel snel kloppen en soms voel je het bonken.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling herkent processen die zich in het eigen lijf afspelen (kloppend hart, lege maag, volle buik, kippenvel).	De leerling kent de dingen die je lijf ingaan (lucht via je neus, drinken en eten via je mond) en de dingen die naar buiten gaan (windjes, boertjes, poep, plas, snot, spuug).	De leerling kan met behulp van de PeTOS-thermometer gradaties aangeven van het warm/koud hebben, pijn hebben, zich lekker/niet lekker voelen, moe/uitgerust zijn.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan benoemen wat hij/zij in botten, spieren en organen wel eens heeft gevoeld.	De leerling herkent de lichaamstaal van een ander en kan in lichaamstaal iets laten zien over wat hij/zij voelt, denkt of vindt.	De leerling snapt dat je lijf je iets kan 'vertellen' en dat je (samen met iemand) kunt uitvinden wat je lijf je vertelt.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kent de namen voor de (inwendige) geslachtsdelen van jongens en meisjes en durft die namen te noemen.	De leerling weet wat hij/zij zelf en anderen niet moeten doen als hij/zij heel erg boos of verdrietig is en welke strategieën hem/haar juist helpen.

3.3. Mijn hoofd en hersenen

Je hoofd en vooral je gezicht is waar mensen je het best aan herkennen. *In* je hoofd zitten je hersenen. Als je iets ziet, hoort, ruikt, voelt of proeft, dan gebeurt er heel veel in je hersenen. Je hersenen doen vier dingen; heel snel achter elkaar. Ze nemen waar, ze denken, ze voelen en ze doen. Je hersenen hebben het druk. Niet zo gek dat je hoofd soms helemaal vol is.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kent de delen van het gezicht en kan deze aanwijzen bij zichzelf en de ander.	De leerling kent de functie van de ogen.	De leerling kan iets vertellen (of laten zien) over de functie van de oren of neus.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan benoemen wat de hersenen allemaal doen.	De leerling herkent bij zichzelf de signalen van een vol hoofd en weet wat hij/zij kan doen.	De leerling kan met behulp van de PeTOS-thermometer aangeven hoe vol haar/zijn hoofd is en STOP-denk-doe in werking zetten.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling herkent de reeks <i>waarnemen, denken, voelen</i> en <i>doen</i> en weet dat hij/zij soms wat langer of beter moet nadenken voordat hij/zij handelt.	De leerling kan benoemen wat hij/zij merkt van het eigen puberbrein .

3.4. Ik groei

Zoals je nu bent, was je niet altijd. Zoals je nu bent, zul je niet altijd blijven. Toen je geboren werd was je ongeveer 50 centimeter lang En je woog niet meer dan vijf pakken zout. Toen je geboren werd kon je niet zitten, niet lopen, niet praten en begreep je niks van je moeder en vader tegen je zeiden. Nu wel.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan met behulp van een (eigen) baby-foto aanwijzen wat er is veranderd sinds haar/zijn geboorte.	De leerling kan benoemen of laten zien dat hij/zij groeit in lengte en gewicht.	De leerling herkent de verschillende levensfasen (baby, kind, volwassene).

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling weet hoe hij/zij als baby in en uit de buik van mama gekomen is.	De leerling kan laten zien en/of vertellen wat hij/zij aan een baby kan leren.	De leerling kan benoemen wat hij/zij <i>nu</i> wel kan en nog niet toen hij/zij jonger was en laten zien wat hij/zij graag wil kunnen op tienjarige leeftijd.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan iets vertellen over wat er in de puberteit verandert in haar/zijn lijf.	De leerling heeft inzicht in de veranderende relaties tussen meisjes en jongens in de puberteit en kan benoemen wat haar/hem zelf bezighoudt op dit gebied.

3.5. Mijn blootje

Als je geboren wordt ben je bloot. Maar daarna heb je meestal kleren aan. Waarom eigenlijk?

Sommige lichaamsdelen bedekken we alleen in de winter. Andere lichaamsdelen bedekken we bijna altijd. Waarom eigenlijk?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kent situaties waarin hij/zij bloot is.	De leerling kan aangeven met wie hij/zij wel of juist niet bloot wil zijn.	De leerling kent de lichaamsdelen die je ziet als je bloot bent (billen, penis, vagina, navel, tepel, borst, buik).

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling weet dat kinderen en volwassenen verschillende woorden gebruiken voor de geslachtsdelen en andere lichaamsdelen die meestal bedekt zijn.	De leerling weet welke woorden voor de geslachtsdelen hij zij buitenshuis (bijvoorbeeld op school en bij de dokter) moet gebruiken om begrepen te worden.	De leerling kan benoemen in welke situaties en bij welke mensen het (niet) oké voelt om bloot gezien te worden.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling heeft inzicht in de risico's van internet wat betreft het herkennen van 'vrienden', de (fysieke en seksuele) veiligheid en privacy.	De leerling weet met wie hij/zij kan praten als hij/zij seksueel getinte foto's of filmpjes op internet tegenkomt.

3.6. Mijn grenzen

Je lijf is wat mensen van jou zien. Wat zien ze? En wat wil jij dat ze (niet) zien?

Je lijf wordt aangeraakt door mensen en jij raakt mensen aan met jouw lijf. Welke aanrakingen zijn er? Welke aanrakingen vind je prettig? Welke niet? Van wie en van wie niet? Wanneer wel en wanneer niet?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling (her)kent het verschil tussen plezierige en onplezierige aanrakingen.	De leerling geeft het aan als hij/zij een aanraking onplezierig vindt.	De leerling is zich bewust van haar/zijn persoonlijke grens en kan aangeven waar die grens ligt.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan op verschillende manieren aangeven als zij/hij niet wil worden aangeraakt.	De leerling kan benoemen welke mensen uit haar/zijn omgeving meer of minder dichtbij mogen komen.	De leerling kent het verschil tussen gevoelens van 'ja', 'nee' en twijfel en kan aangeven als hij/zij iets wel/niet wil of tijd nodig heeft om daarover na te denken.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet met welke lichaamshouding hij/zij stevig staat, waardoor hij/zij zelfvertrouwen en kracht uitstraalt.	De leerling kan stem, gezichtsuitdrukking en lichaamshouding inzetten om haar/zijn grens aan te geven.

4.1. Mijn huis en thuis

Thuis is een huis waar je woont en een plek waar je je thuis voelt.

Waar staat jouw huis en hoe ziet het eruit? Wie wonen er nog meer in dat huis?

Wat maakt jouw huis een thuis? Waar voel jij je thuis? Bij wie voel jij je thuis?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling tekent haar/zijn huis en vertelt hier iets over.	De leerling kan vertellen wie er allemaal in zijn/haar huis wonen (inclusief mogelijke huisdieren).	De leerling tekent haar/zijn slaapkamer en kan hier iets over vertellen.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan vertellen waar in huis hij/zij het meeste is waar hij/zij zich het prettigst voelt.	De leerling kan vertellen waar en bij wie hij/zij zich thuis voelt.	De leerling kent haar/zijn wortels en weet waar hij/zij en haar/zijn ouders en grootouders zijn geboren.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling interviewt een klasgenoot over de gebruiken en tradities thuis en vertelt er daarna over aan de klas.	De leerling kan benoemen wat een huis voor haar/hem tot een thuis maakt.

4.2. Mijn buurt

Jouw huis staat in een buurt. Die buurt (of wijk) ligt in een dorp of stad.

Als je in een dorp woont, ken je misschien wel alle straten. Woon je in een stad, dan zijn er heel veel straten zijn waar je nog nooit bent geweest.

Hoe ziet jouw buurt eruit en waar kom jij? Alleen, met vriendjes, met je ouders? Hoe groot is jouw wereld?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling tekent de directe omgeving van haar/zijn huis en kan hier iets over vertellen.	De leerling kan iets vertellen over een plek vlakbij huis (supermarkt/speelplek/kerk/ moskee).	De leerling kan vertellen waar hij/zij buiten speelt.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan iets vertellen over de buurt waarin hij/zij woont.	De leerling kan benoemen waar hij/zij in de buurt komt en met wie.	De leerling kan hardop denkend vertellen waar hij/zij in de buurt graag naartoe gaat.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan iets vertellen over zijn/haar woonomgeving (dorp, stad, straten, verkeer, inwoners).	De leerling kan benoemen wat hij/zij graag in de buurt zou willen hebben (of hij/zij mist in de buurt).

4.3. In jouw schoenen

Alle mensen zijn verschillend. Iedereen is dus anders dan jij. Hoe is het om iemand anders dan jij te zijn? Goed om soms eens in de schoenen te gaan staan van iemand die een andere taal spreekt, iemand die er anders uitziet, iemand die niet goed kan zien of iemand die iets heel anders vindt dan jij.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling weet dat woorden voor hetzelfde ding in verschillende talen anders zijn, en begrijpt dat ieder woord even goed is.	De leerling weet welke talen hij/zij zelf spreekt en welke talen andere kinderen in de klas spreken.	De leerling weet wat meertaligheid is en dat veel mensen meertalig zijn.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling denkt na over haar/zijn oordeel over anderen en of dat wel eerlijk is.	De leerling kan zich inleven in hoe het is om blind of slechtziend te zijn en weet wat hij/zij dan nodig heeft in het dagelijks leven.	De leerling weet dat hij/zij het recht heeft om de eigen mening te uiten en gehoord te worden door volwassenen.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling onderzoekt de grenzen van de vrijheid in denken, doen en zeggen.	De leerling weet wat armoede is en dat je je daar niet voor hoeft te schamen.

4.4. Mijn school en mijn leven online

Vijf dagen in de week ben je op school. Veertig weken per jaar. Als je klaar bent met de basisschool heb je 7.250 uur op school gezeten. Hoe ziet dat schoolleven eruit?

Bovenbouw:

Een groot deel van je leven speelt zich online af: op Facebook, Instagram, Messenger, WhatsApp, in videogames. Wat deel je online en wat niet? Hoe ga je om met groepsapps en wat zeg je wel en wat niet in chats?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kent de weg in school (wc, beweeglokaal, docentenkamer, kamer logopedist).	De leerling kan vertellen hoe hij/zij naar school komt (met wie, met welk vervoermiddel).	De leerling kan een voorwerp of boodschap naar een leerkracht in een ander lokaal brengen.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan iets vertellen over de verschillende mensen die op school werken.	De leerling kan vertellen op wat voor een school hij/zij zit en waarom.	De leerling weet dat wat je online doet of meemaakt ook 'echt' is.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet wat hij/zij kan doen als hij/zij onbedoeld seks, porno en datingsites op internet tegenkomt.	De leerling onderhoudt via sociale netwerken contact met anderen en reageert op gepaste wijze op de activiteiten van anderen.

4.5. Mijn vrije tijd

Vrije tijd is de tijd na school, in weekenden en vakanties. Ben je in je vrije tijd vrij om te doen wat je wilt? Is de pauze op school ook vrije tijd? Wat doe jij in je vrije tijd en met wie? Wat zou je graag *willen* doen in je vrije tijd?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan benoemen wat hij/zij leuk vindt om te doen.	De leerling kan benoemen wat hij/zij deze dag na schooltijd gaat doen.	De leerling kan vertellen wat hij/zij na school en in het weekend doet.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan vertellen waar hij/zij in de vakantie is geweest en wat hij/zij heeft gedaan.	De leerling kan vertellen over haar/zijn hobby of sport.	De leerling kan vertellen in hoeverre hij/zij zelf de vrije tijd mag invullen.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan overeenkomsten en verschillen benoemen tussen haar/zijn leven online en offline.	De leerling kan vertellen over haar/zijn tijd in het busje heen en terug naar haar/zijn speciale school.

4.6. Hetzelfde anders

Tussen mensen zijn er overeenkomsten en verschillen. Alle mensen eten en drinken. Dat is een overeenkomst. Heel veel mensen gebruiken gesproken taal, andere mensen gebruiken gebarentaal. Dat is een verschil. Er zijn uiterlijke overeenkomsten en verschillen. Maar er zijn ook overeenkomsten en verschillen in gevoelens, eigenschappen, gedrag, wensen en vaardigheden.

Waarin ben jij hetzelfde als je klasgenoten en waarin voel je je anders? Wat is hetzelfde en wat is anders?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kent uiterlijke overeenkomsten en verschillen tussen zichzelf en anderen.	De leerling kan verschillen en overeenkomsten tussen zichzelf en anderen benoemen.	De leerling kent het verschil tussen de eigen speciale school en de reguliere school waar bijvoorbeeld broertjes en zusjes op zitten.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling is soms leidend en soms volgend in het contact met klasgenoten.	De leerling kiest zelfstandig een activiteit.	De leerling kiest samen met klasgenoten een activiteit en beargumenteert de keuze.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet dat hij/zij zich niet hoeft aan te passen aan de groep en dat hij/zij eigen keuzen moet blijven maken.	De leerling benoemt wat er verandert als zij/hij naar een (reguliere) school voor voortgezet onderwijs gaat.

5.1. Zenden & ontvangen

Communiceren doen we allemaal. We verzenden een boodschap en we ontvangen een boodschap. De boodschappen die we verzenden en ontvangen noemen we informatie.

Zenden en ontvangen: hoe doe je dat?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan eenvoudige boodschappen overbrengen met lichaamshoudingen en gezichtsuitdrukkingen.	De leerling kan eenvoudige lichaamshoudingen en gezichtsuitdrukkingen van anderen 'lezen'.	De leerling kan een concrete boodschap zenden en ontvangen.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan benoemen wat er mis kan gaan in het zenden en ontvangen van een boodschap.	De leerling kan een (zelfgekozen) boodschap op verschillende manieren zenden.	De leerling kan laten merken dat hij/zij de boodschap van een ander heeft ontvangen.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan benoemen wat kan helpen als er in het zenden en/of ontvangen iets is misgegaan.	De leerling kan uitleggen dat een communicatieprobleem altijd een gezamenlijk probleem is van zender en ontvanger.

5.2. Taal en ik

Een baby kan niet praten, wel huilen en na een tijdje ook lachen en brabbelen. Een peuter begint met woordjes zeggen en een kleuter maakt steeds langere zinnen.

Als je TOS hebt verloopt je taalontwikkeling langzamer en moeilijker. Er blijven dan problemen met het begrijpen of uiten van taal.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling snapt dat een baby kan communiceren met geluid en mimiek en kan met het eigen lichaam iets zeggen.	De leerling herkent dat taal iets is wat je moet leren en dat het voor de een moeilijker is dan voor de ander om te leren praten.	De leerling kan iets vertellen over de eigen taalontwikkeling.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling vertelt met behulp van praatdomino over haar/zijn taal: toen en nu; thuis en op school; met vriendjes en met volwassenen.	De leerling weet dat veel mensen meertalig zijn en dat hij/zij zelf waarschijnlijk ook (een beetje) meertalig is.	De leerling kan vragen bedenken die hij/zij aan ouders wil stellen over vroeger en haar/zijn taalontwikkeling.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan vragen stellen aan een klasgenoot over de taal of talen die de ander spreekt en vragen van een klasgenoot beantwoorden over de taal/talen die hij/zij zelf spreekt.	De leerling kan een groepspresentatie geven over TOS met behulp van een ervaringsverhaal van iemand anders met TOS.

5.3. Overal taal

Taal is overal. Taal is de hele dag om je heen. Je ouders praten tegen je, misschien je broertjes en zusjes. Je hoort iemand praten op de radio of televisie. Op straat roept er iemand: Fikkie, kom! of: Goeiemorgen! Op het schoolplein praten alle kinderen door elkaar en in de klas ook, als de juf of meester er nog niet is tenminste. Nergens wordt er zoveel gepraat als op school; bijna alles wat je leert op school leer je door middel van taal. Zoveel taal! Hoe is dat als je moeite hebt met taal?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan laten zien wat je met lichaamstaal (lichaamshouding en gezichtsuitdrukking) kan zeggen.	De leerling begrijpt dat taal een middel is om iets te bereiken.	De leerling kan benoemen welke taal of talen hij/zij begrijpt en spreekt.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan vertellen wat hij/zij voelt als er iets misgaat met taal.	De leerling kent het begrip TOS en kan vertellen wat hij/zij moeilijk vindt op het gebied van taal uiten.	De leerling kan vertellen over het interview dat hij/zij met ouders had over vroeger en taalontwikkeling.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet wat innerlijke taal is en hoe hij/zij innerlijke taal (hardop) kan gebruiken om zichzelf te helpen.	De leerling weet hoe hij/zij innerlijke taal kan gebruiken om zichzelf te sturen (emoties, gedrag) en om zich een voorstelling te maken van wat er in haar/hemzelf en anderen omgaat.

5.4. Heb jij dat ook?

Taal is handig. Maar taal kan ook moeilijk zijn. Taal gebruik je om met anderen te communiceren. Maar taal gebruik je ook om met jezelf te communiceren. Dan praat je in je hoofd met jezelf. Innerlijke taal is de taal 'in je hoofd' die je kunt gebruiken om jezelf te helpen bij moeilijke taken of om jezelf gerust te stellen.

Als je TOS hebt, vind je het moeilijk om woorden uit te spreken. Of je vindt het moeilijk om te vertellen wat je bedoelt. Het kan ook zijn dat je het lastig vindt om te begrijpen wat andere mensen bedoelen. Als je TOS hebt ben je het vaak niet gewend om de taal in je hoofd te gebruiken. Dat is jammer! Want de taal in je hoofd kan je helpen bij het bedenken wat je voelt of moet doen, bij het geruststellen van jezelf en bij het bedenken van oplossingen voor een probleem.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kan het aangeven als het niet lukt om te zeggen wat hij/zij bedoelt (bijvoorbeeld met een afgesproken gebaar of plaatje).	De leerling kan het aangeven als hij/zij iets niet begrijpt (bijvoorbeeld met een afgesproken gebaar of plaatje).	De leerling kan aan de hand van voorbeelden bevestigen of ontkennen of hij/zij iets moeilijk vindt (woorden uitspreken, woorden vinden, vertellen, begrijpen).

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling begrijpt wat een misverstand is en kan het woord gebruiken als hij/zij een ander niet (goed) begrijpt of als een ander haar/hem niet (goed) begrijpt.	De leerling kent het begrip TOS en kan vertellen wat hij/zij moeilijk vindt op het gebied van taal begrijpen.	De leerling kan een paar van haar/zijn kwaliteiten benoemen.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling kan onderscheid maken tussen problemen met uitspraak, zinsbouw, verhaalopbouw, woordenschat, woordvinding, gespreksvoering en het begrijpen van taal.	De leerling kan met behulp van de <i>Mijn-TOS-kaartjes</i> vertellen over haar/zijn problemen met het uiten en/of begrijpen van taal.

5.5. Dat helpt!

Als je moeite hebt met taal, dan helpt het als mensen *weten* dat je problemen hebt met taal of als je ze kunt uitleggen wat TOS is. Het helpt misschien nog wel beter als je ze kunt vertellen of laten zien wat jij nodig hebt om goed te kunnen communiceren.

Wat helpt jou als je taal even niet begrijpt of niet op woorden kunt komen?

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling vraagt hulp <i>als</i> hij/zij hulp nodig heeft.	De leerling kan benoemen <i>waarmee</i> hij/zij hulp nodig heeft.	De leerling kan aangeven <i>hoe</i> je haar/hem het beste kunt helpen.

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling heeft korte zinnen om haar/zijn grenzen aan te geven (tijdens spelmomenten en in gesprekken).	De leerling kan aangeven wat hij zij nodig heeft van een ander om zich te kunne uiten en de ander te begrijpen.	De leerling kan de 'Dat helpt'-kaartjes gebruiken om aan te geven wat hij/zij nodig heeft in de communicatie.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen
Groep 7 & 8 samen
De leerling weet dat er ook jongeren en volwassenen zijn met TOS en dat er bijeenkomsten zijn voor kinderen en jongeren met TOS.

5.6. TOS (ti) -monument

Als je niet kunt schaatsen, dan is dat lastig als er ijs ligt. Want dan gaan alle kinderen schaatsen en kun jij niet meedoen. Gelukkig ligt er niet zo vaak ijs. Je hebt er alleen last van als het heel hard vriest.

TOS hebben is elke dag lastig. Er zijn geen dagen dat er geen taal is. Taal is er altijd en overal.

Als je TOS hebt ben je dus eigenlijk een held! Want je communiceert de hele dag en elke dag. Terwijl je taal moeilijk vindt, zet je toch door.

Maak daarom in kleine groepjes een TOS-tosti: een echte om op te eten of een TOS-tosti van papier, stof of ander materiaal.

Waarnemen, ervaren, leren kennen		
Groep 1	Groep 2	Groep 3
De leerling kent het begrip trots.	De leerling kan herkennen en laten zien hoe 'je trots voelen' er uitziet.	De leerling kan trots benoemen in termen van wat hij/zij <i>doet</i> en <i>probeert</i> .

Leren hoe het werkt en samenhangen zien		
Groep 4	Groep 5	Groep 6
De leerling kan een manier bedenken om uiting te geven aan trots.	De leerling weet dat als je iets niet zo goed kunt, er andere dingen zijn die je juist wel goed kunt.	De leerling weet wat een monument is en maakt samen met klasgenoten een TOS-monument.

Samenhang zien, inzicht verwerven en toepassen	
Groep 7	Groep 8
De leerling weet waar hij/zij informatie kan vinden over TOS (filmpjes, boeken, lotgenotenbijeenkomsten).	De leerling sluit PeTOS positief af met een stop-motion filmpje over het omgaan met TOS gemaakt met het materiaal uit het eigen PeTOS-portfolio.

